

Željko
BONETA

Visoka učiteljska škola u Rijeci

MODERNIZACIJA I RELIGIOZNOST U ISTRI

Dramatične društvene promjene krajem XX. stoljeća dovele su u pitanje donedavno neupitnu sekularizacijsku dijagnozu religioznosti u suvremenim društvima¹. Nasuprot predviđenoj recesiji, religioznost je, krajem 80-tih i početkom 90-tih godina, prokuljala i prožela gotovo sve segmente dotada navodno ateističkih društava. Traganje za objašnjenjem recentnih religijskih promjena u tranzicijskim društvima nameće mnoštvo pitanja o odnosu socijalizma i modernosti. Je li i koliko, socijalističko društvo u sebe uključivalo elemente modernosti? Ako je tranzicija proces modernizacije polumodernih društava, kakva je uloga religije u tom procesu i kakve posljedice taj proces ima za poziciju religije i religioznosti? Je li nedvojbeno revitalizacija religije u tranzicijskim društvima poticaj ili brana njihovoj modernizaciji? Oživljavaju li se samo neke (koje?) dimenzije religioznosti? Kolika je konzistentnost revitalizirane religioznosti? Analiza odnosa modernizacije i religijskog fenomena u hrvatskom društvu, nameće pak tematizaciju pitanja specifičnosti njegove modernizacije i sekularizacije u socijalističkom razdoblju. Na neke od navedenih pitanja ovaj tekst odgovara kroz prizmu analize religijskih promjena i strukture religioznosti na području hrvatskog dijela istarskog poluotoka.

¹ Sociologija je kao znanost pupčanom vrpcom vezana uz proces modernizacije zapadnog društva kao svoje izvorište i središnju temu. Modernizacija, kao sveobuhvatna društvena mijena, složen je proces čije se posljedice mogu uočiti na barem tri razine: ekonomskoj, političkoj i kulturnoj. Weber smatra proces racionalizacije zajedničkom nazivnikom promjena u sve tri sfere. Tradicionalne vrijednosti, norme i obrasci ponašanja, karakteristični za jednostavna, homogena društva, uslijed procesa modernizacije, ustupaju mjesto novim, ciljno-racionalno utemeljenim normama i vrijednostima, te obrascima ponašanja. Modernizacija društva koja se odvijala u političkoj sferi, zbivala se kao oblikovanje novih političkih subjekata – nacija i institucija građanskog društva.

Socijalistička društva su u svojoj biti bila “politička društva”, društva uspostavljena političkom akcijom “svjesnih subjektivnih snaga”, koje će ga nadalje nastojati oblikovati sukladno svojim ideologijskim postulatima (PUHOVSKI, 1990.). Epicentar svih društvenih akcija u počecima “socijalističke izgradnje” sužen je na oligarhijsku grupu karizmatičnih revolucionara – vizionara novog doba. Svi ostali segmenti društva u poziciji su malodobnih sljedbenika prosvijećene avangardne elite. Tijekom vremena dolazi do “rutinizacije karizme” vodstva, a ključnu ulogu preuzimaju strukture birokratskog aparata. Početni pollet splašnjava, a socijalistička društva ulaze u dugotrajno razdoblje “kriznog atrofiranja”, nespremna za provođenje uspješne modernizacije (KALANJ, 1994.). Modernizacija u socijalističkim društvima bilo je puno više produkt svjesne političke akcije, a mnogo manje (negdje i minimalno) posljedica autonomnog djelovanja ekonomskih čimbenika. Upravo takva konstitucija društva sprječavala je, i konačno onemogućila, epohalnu modernizaciju političkog sustava (demokratizaciju = liberalizaciju) i emancipaciju ekonomskog područja (uspostava tržišta).² Ključnu poziciju u socijalističkim društvima imala je partija kao “kulturni hegemon” (Gramsci), koja marginalizira i blokira sve izvansistemske društvene akcije. U marljivom procesu sistemskog uzgoja službene kulture i iskorjenjivanja nepoćudne alternative, religija je klasificirana u kategoriju socijalnog korova. Dok se na normativnoj razini (Ustav i zakoni) jamče svi oblici vjerskih sloboda i prava, politička praksa je primjer paralelne zbilje. Takav će tretman religiju i religijske organizacije dovesti u paradoksalnu poziciju. “Na jednoj strani, religija ... se sistemom tretira u biti kao manje-više “strano tijelo” u tkivu socijalističkog društva, te se stoga prirodno potiskuje u sferu čiste privatnosti i oduzima joj se svaka javna društvena relevantnost. ... Istodobno se religija javlja kao jedini kulturni i simbolički sistem izvansistemske naravi i lokacije, kojemu se institucionalno priznaje legalnost postojanja i daje određeni prostor djelovanja i organiziranja, koji društveni sistem kontrolira samo na izvanjski način.” (VRCAN, 1986., 70.) Istodobna religizacija političke sfere nadograđuje se na zasade tradicionalizma kao potke kulturnog identiteta u društvu koje je još jučer bilo polufeudalno ustrojeno. Karizmatički lideri, sveci i grešnici, partijske sinode i neupitne rezolucije, groteskni oblici javnog manifestiranja lojalnosti i novog

2 Dahrendorf je to jednostavno formulirao tvrdnjom “komunizam nije nikad funkcionirao” (DAHRENDORF, 1996.).

socijalističkog identiteta, ilustrativni su primjeri beatifikacije političkog područja. Usporedno se na različite načine politizira religija, što rezultira podjelom u kojoj, nasuprot (vrijeme je pokazalo) prividno monolitnoj partiji jača isto takva pozicija Crkve (PUHOVSKI, 1990., 58.).

Socijalistički model prakticiran u Hrvatskoj (Jugoslaviji) podudara se, ali i razlikovao od modela u ostalim zemljama socijalističkog lagersa. Riječ je o razlikama koje su bile uočljivije u vanjskoj politici zemlje, nego u unutarnjem ustrojstvu. Ekvilibriranje između blokova u razdoblju "hladnog rata" i stožerno mjesto u pokretu nesvrstanih specifičnosti su njegove vanjskopolitičke pozicije. Na unutarnjem planu sustav je "...usprkos velikim reformatorskim zahvatima u institucionalnu strukturu (samoupravni sistem i njegov razvoj), još uvijek etatistički, ... (a) privreda ... je politički kontrolirana." (SEKULIĆ, 1990., 42.). *Differentia specifica* jugoslavenskog socijalističkog modela - samoupravni projekt, u svojoj je realizaciji zastao u ideološkoj sferi, dok u dubljim slojevima društvene litosfere nije ostavio traga³.

Analizu dometa sekularizacije u nas potrebno je koncentrirati na određivanje posljedica dvaju procesa. Prvi proces je ideologijska akcija ateizacije društva, što neki autori nazivaju sekularizmom ili sustavnom ateizacijom, a drugi je prodor elemenata modernog potrošačkog društva. Specifičnost hrvatske (i slovenske) situacije u odnosu na većinu zemalja europskog Istoka, bila je snažniji utjecaj endogenih (ekonomskih) modernizacijskih procesa. Hrvatsko je društvo brže od istočnoeuropskih povećavalo razinu standarda stanovništva, naročito 70-tih i 80-tih godina. Tih je godina sve veći dio stanovnika participirao u dijelu potrošnih dobara nepristupačnih Istoku. Istodobno, ono je bilo otvorenije spram svijeta, s propusnijim granicama i velikim brojem radnika na privremenom radu u razvijenim zemljama Zapada. Izuzetno je važno napomenuti da modernizacijski procesi nejednakim intenzitetom zahvaćaju pojedina područja Hrvatske, pa su i sekularizacijske posljedice tih procesa različite. U tom smislu, sekularizacija snažnije zahvaća veće urbane cjeline nego one ruralne, priobalne dijelove Hrvatske nego unutrašnjost te ona područjima koja su geografski bliža Zapadu.

Zaključujući na temelju gornjih premisa nameće se

3 Županov tvrdi da samoupravljanje nije zaživjelo ni na jednoj od tri društvene razine: na mikrorazini nisu razvijene radne grupe, na mezorazini nisu razvijena ekonomski efikasna poduzeća, a na makrorazini se delegatski sustav premetnuo u odlučivanje oligarhijskih grupa otrgnutih od "baze" (ŽUPANOV, 1995.).

konkluzija o značajnijem utjecaju endogenog procesa sekularizacije u hrvatskom nego u većini ostalih socijalističkih društava. No, da bi konkluzija bila valjana potrebno je uključiti premisu o ulozi i značaju simboličko-kulturnog kapitala u oblikovanju identiteta neke skupine. Uloga katolištva u oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta kroz povijest očigledna je u posljedici proširenog izjednačavanja konfesionalnog i nacionalnog u puku. Poznati katolički teolog Šagi–Bunić upozorava na unutarhrvatske razlike u proširenosti navedene identifikacije. “Činjenica jest da u nekim našim krajevima ... postoji u nekoj mjeri poistovjećivanje katolištva i hrvatstva. Bitno je zapaziti koji su to krajevi. Nema toga u Istri, ni u ... Hrvatskom Zagorju: kod nas Hrvati i Slovenci u svijesti ljudi ništa ne razlikuje po vjeri nego po drugim stvarima. Vjerski su isti, ali se nacionalno osjećaju različitima.” (ŠAGI-BUNIĆ, 1983., 97.-98.) Utemeljeno je pretpostaviti da će (ne) postojanje takvog kulturnog kapitala također ostaviti posljedice u smislu razlika u razini konfesionalne identifikacije i religioznosti uopće između pojedinih regija u Hrvatskoj.

Na ovome je mjestu potrebno upozoriti na nestabilnu narav sekularizacijskih simptoma induciranih egzogenim tipom socijalističke modernizacije na koje je davno upozorio Vrcan. “Sekularizacija koja se ostvaruje pod pretežnim utjecajem politike nerijetko ima obilježja svojevrstne “prijevremene” i “prebrze” sekularizacije društvenog života, iza koje ne stoje dublje odgovarajuće povijesne, društvene i kulturne preobrazbe.” (VRCAN, 1986., 74.). Globalna društvena kriza, koja je u nas transparentna od početka osamdesetih godina, najprije kao kriza industrijskog rasta, ima za konačnu posljedicu dekonstrukciju političkog sistema realnog socijalizma. Time nestaje jedan od razloga sekularizacije u nas – onaj politički, a drugi - onaj ekonomski - nezadrživo onemoćuje. Na prijelazu iz 80-tih u 90-te dolazi do zamjene dominantnih identitetskih polja građana Hrvatske (SEKULIĆ, 2004.). S jedne strane, dolazi do javnog povratka religiji i crkvi onih koji su u socijalizmu tu vezu tajili. Cifrić ovu dimenziju naziva stabilizacijom, u socijalizmu narušene, vjerničke strukture (CIFRIĆ, 1995.). S druge strane, revitalizacija religije, kao i proces sekularizacije u razdoblju socijalizma, dijelom je induciran iz ideološke sfere. Naime, sveobuhvatna kriza socijalističkog sustava i nacionalistički pritisak iz Srbije pogoduje oblikovanju novih političkih elita (i pregrupiranju stare) koje kao osnovu promjene društvenog poretka mobiliziraju dotad potisnutu nacionalnu identifikaciju. Elita u prvi plan gura nacionalni (=konfesionalni) identitet, koristeći i religioznost da bi povukao jasnu, a “zapravo fiktivnu crtu

između nas i njih” (KATUNARIĆ, 1997). No, posustali modernizacijski procesi, (s proturječnim posljedicama: od širenja polja individualne slobode do različitih oblika konzumerizma i fetišizma) ostavili su teško izbrisive tragove, koji su ostali vidljivi u disoluciji religijskog vjerovanja i nedisciplini deklariranih vjernika.

II.

Istra je tijekom povijesti bila poprište preklapanja mnoštva raznorodnih političkih interesa. Njena povijest zbiva se autonomno u odnosu na ostale dijelove Hrvatske sve do kraja Drugog svjetskog rata i njenog priključenja matici zemlji. U vrijeme pokretanja *ekonomskog modernizacijskog* zamašnjaka, Istra je bila nevažno, periferno područje Austro-Ugarske monarhije. Značaj geoprometnog položaja Istre dolazi do izražaja otvaranjem novog pomorskog puta kroz Suez što daje poticaj prvoj, vrlo skromnoj fazi ekonomske modernizacije na jugu poluotoka.⁴ U to vrijeme industrijalizacija započinje i na zapadnoistarskom priobalju, dok u unutrašnjosti izostaje.⁵ Dolazak talijanske vlasti ima za posljedicu stagniranje procesa industrijalizacije.⁶ Posljedica II. svjetskog rata u Istri je gotovo potpuna destrukcija skromnih proizvodnih kapaciteta. Druga etapa modernizacije ovog prostora, obilježena je razvojem turizma⁷ na zapadnoj obali i osnivanjem industrijskih pogona u unutrašnjosti krajem pedesetih godina XX. stoljeća. Razvoj turizma nosi mnoge blagodati domicilnom stanovništvu kroz nove mogućnosti zapošljavanja i dodatne izvore svih vidova prihoda. “U razdoblju 1981.-1989. prosječna godišnja stopa rasta društvenog proizvoda u županiji iznosila je 4,84 % što je 2,3 puta veća od od-

4 K und K monarhija započinje izgradnju luke, vojnog arsenala (1856.) i brodogradilišta u Puli.

5 Da je Istra početkom XX. stoljeća još uvijek predmoderno društvo vidljivo je iz strukture radno-aktivnog stanovništva. 1910. godine prevladavaju poljoprivrednici i ribari (2/3), a udio industrijskih radnika i zanatlija je svega 15% (MILANOVIĆ, 1967).

6 Modernizacijski pomaci u razdoblju talijanske vlasti zbivaju se u infrastrukturi, poluotok se elektrificira i nadograđuje se postojeća cestovna mreža.

7 Početke modernog turizma u Istri nalazimo sredinom XIX. stoljeća na Liburniji u Opatiji, koja danas upravno ne spada u Istarsku županiju. Na jugu Istre pionirske turističke korake nalazimo na otočju Brijuni koje krajem XIX. stoljeća meliorizira i pretvara u lječilišnu destinaciju barun Kuppelweiser. Pravi turistički bum zapadnoistarskih destinacija događa se sedamdesetih i osamdesetih godina XX. stoljeća, kada se udvostručuju smještajni kapaciteti, broj turista i broj noćenja, čime Istra postaje najznačajnija turistička regija u državi.

nosne stope na republičkoj razini čime istarsko područje ulazi u skupinu najrazvijenijih regija. ... Analiza osnovnih pokazatelja gospodarske razvijenosti županija ukazuje na činjenicu relativno veće razvijenosti u odnosu na prosjek u RH. Dostignuta razina blagostanja (gledana kroz pokazatelj D.P. po stanovniku) u županiji je 47,4% veća od one u RH." (IZVJEŠĆE, 1995., 43.-45.) Upravo razvoj turizma i općenito, brži privredni razvoj, doveli su do značajnijih sekularizacijskih posljedica. Naravno da se ubrzani razvoj reflektira u načinu života i životnom stilu stanovništva. Ubrzani rast životnog standarda u Istri omogućuje velikom dijelu stanovnika oponašanje životnog stila referencijalne skupine srednje klase razvijenog zapadnog društva. Usvajanju normi i vrijednosti zemljopisno i kulturno bliskog Zapad pripomoglo je i praćenje masovnih medija, ponajprije talijanskih TV programa. Rastom životnog standarda rastu i aspiracije ka potrošnji, što sekularizacijska paradigma određuje kao značajan sekularizirajući čimbenik. Prihvatanje načina života modernog potrošačkog društva ostavilo je duboke sekularizacijske tragove u istarskom društvu, po čemu će se ono razlikovati od hrvatskog prosjeka. Reflektira se to u podacima o vjeroispovijesti u popisu stanovništva iz 2001. godine, kada se izvan vjerskih kategorija u Istri svrstalo 2,6 puta više ispitanika od prosjeka Hrvatske (13,63% , 5,21%).

Tablica 1.
 Stanovništvo prema vjeroispovijesti po popisu 2001. godine

	REPUBLIKA HRVATSKA		ISTARSKA ŽUPANIJA	
	N	%	N	%
KATOLICI	3.897.332	87,83	161.132	78,09
PRAVOSLAVNI	195.969	4,42	6.096	2,95
MUSLIMANI	56.777	1,28	8.623	4,18
OSTALI	30.600	0,68	1.035	0,5
AGNOSTICI I NEIZJAŠNJI	132.532	2,99	15.513	7,52
NISU VJERNICI	98.376	2,22	12.599	6,11
NEPOZNATO	25.874	0,58	1.346	0,65
UKUPNO	4.437.460	100,00	206.344	100

Izvor:
<http://www.dzs.hr/Hrv/Popis%202001/popis20001.ht>

Istra se po procesu *političke modernizacije* (oblikovanje nacija, uspostavljanje birokratske strukture vlasti i njenih institucija) i uloge religijskog u tom procesu razlikuje od dominantne paradigme prisutne na susjednom

Balkanu. Tri autohtone istarske etničke skupine: Hrvati, Slovenci i Talijani, pripadale su dvama različitim kulturnim krugovima: slavenskom⁸ i romanskom. Istodobno, katolička je religija bila zajednički nazivnik sva tri autohtona etnosa. Ta je činjenica uvjetovala da se religija nije mogla pojaviti kao ključan marker u procesu formiranja nacija i povlačenja granica nacionalnih identiteta. Bitni čimbenici u procesu nacionalnog formiranja u Istri bili su sekularne naravi: jezik, socijalni prostor i status. Jezik je kao najočitije razlikovno obilježje triju nacionalnih grupa postao okosnicom nacionalnog formiranja u Istri⁹. Jezik i pismo postali su i faktorom unutarcrkvenog raslojavanja, jer je liturgija na staroslavenskom jeziku i glagoljaštvo bilo osobitost hrvatskog prostora (unutrašnja Istra i Kvarnerski otoci). Modernizacijski proces oblikovanja nacija u Istri, zbog njene neatraktivnosti značajnijem ulaganju kapitala, zbiva se pod utjecajem političke sfere. Dominantna talijanska politička elita imala je moćniju logistiku i referencijalne okvire izvan Istre. U nedostatku postojanja izdiferenciranog sloja laičke inteligencije, malu obrazovanu hrvatsku elitu činili su svećenici “koji su prvi prihvatili ilirske i nacionalne ideje” (ŠETIĆ, 1995., 26.). Naizgled je proturječno da se svećenici pojavljuju kao nositelji modernizacijskih političkih trendova. Pripadnici trome, promjenama nesklone institucije tako postaju glavni zagovornici ekonomske, političke i kulturne modernizacije u Istri. Dakle, katolička religija i Rimokatolička crkva nisu bile faktorom međuetničke diferencijacije autohtonih skupina u Istri, ali su za pojedine etnose (npr. Hrvate) crkveni službenici imali značajnu ulogu u procesu nacionalnog osvještavanja. Narodno usmjerenje hrvatskih svećenika u Istri rezultira njihovim približavanjem partizanskom pokretu tijekom Drugog svjetskog rata, kao jedinoj realnoj snazi koja se suprotstavlja talijanizaciji i fašizaciji društva. Uloga svećenika kao narodnih tribuna poslije rata znatno slabi, čemu je razlog već objašnjeni antagonizam nove vlasti spram Crkve i *vice versa*. U Istri je ta netrpeljivost ipak bila ublažena, zbog angažmana svećenika u ratnom i poratnom razdoblju i uloge mons. Milanovića u Pariškim mirovnim pregovorima¹⁰. Uspostava tzv. komunizma

8 Hrvatska i slovenska elita su dugo djelovale zajedno s ciljem ukidanja vlastite političke marginalnosti.

9 Prvi popis stanovništva 1846. godine, gdje je za kriterij razlikovanja etničkih skupina uzet jezik kojim se komunicira, utvrdio je da na istarskom poluotoku ima 134.445 Hrvata, 31.995 Slovenaca i 60.040 Talijana (MILANOVIĆ, 1967., 146.)

10 48 istarskih svećenika potpisalo je u srpnju i kolovozu 1945. godine izjavu o priključenju Istre Hrvatskoj objavljenu u novinama

na području Istre je bila povezana s prijelazom iz jedne države s kojom većina Istrana nije bila zadovoljna, u drugu državu u koju su polagane velike nade. Očekivanja od nove države i novog poretka bila su uvećana, otvaranjem mogućnosti afirmacije dotad depriviranog hrvatskog puka i općeg društvenog napretka vrlo širokog kruga pauperiziranih društvenih slojeva. Možemo dakle zaključiti da političke promjene nakon II. svjetskog rata značajno utječu na odvajanje ljudi od religije i crkve.

III.

U nastavku rada provjerava se aktualnost sekularizacijske paradigme u Istri na temelju rezultata triju empirijskih istraživanja provedenih u 90-tima i jednog provedenog 2004. godine¹¹.

Prva dimenzija religioznosti je *tradicionalna religioznost*, iskazana kroz oblike religijskog ponašanja koji su postali dijelom društvene normalnosti. Sva tri istraživanja pokazuju da su istraživani segmenti tradicionalne vezanosti ljudi uz religiju i crkvu značajka izrazito većinskog dijela populacije (tablica 2.).

Tablica 2.
Proširenost tradicionalne religioznosti (u %)

	1993.	1995.	1998.
KRŠTENI	84,04	88,32	86,72
SLAVE VELIKE CRKVENE BLAGDANE (USKRS, BOŽIĆ)	76,32	84,75	87,08
ODGAJANI U VJERI	70,35	73,45	75,89
POHAĐALI VJERONAUKE U DJETINJSTVU	63,51	69,11	70,36

Ovi podaci pokazuju da, iako je religija bila protjerana iz javne sfere u vrijeme socijalizma, ona je ostala dijelom obiteljske atmosfere i primarne socijalizacije izrazito većinskog dijela anketiranih. Većini ispitanika je ozračje djetinjstva bilo religijski temperirano: većina je krštena,

(MILANOVIĆ, 1976., 125.). Mons. Milanović je poslije Drugog svjetskog rata od strane režima odlikovan dvama ordenima i plaketom.

11 Na području Istarske županije provedena su tri terenska sociološka istraživanja javnog mijenja s 30-tak varijabli koje su mjerile različite aspekte religioznosti: 1993. godine (570 ispitanika), 1995. godine (531 ispitanik) i 1998. godine (813 ispitanika). Također, 2004. godine je provedeno istraživanje javnog mnijenja (435 ispitanika), ali sa samo tri varijable koje mjere religioznost. Struktura uzorka u svim istraživanjima bila je proporcionalna brojčanoj zastupljenosti stanovništva u jedinicama lokalne uprave.

odgajana je u vjeri i pohađala je vjeronauk, a danas slavi velike crkvene blagdane. Dubinu ukorijenjenosti ovih oblika ponašanja ilustrira svetkovanje velikih blagdana, što prakticira većina ispitanika (87,08%) neovisno o njihovoj deklariranoj (ne)religioznosti. Primjerice, križanja otkrivaju da crkvene blagdane masovno slave konfesionalno neopredijeljeni ispitanici (64%), pa i deklarirani (malobrojni) protivnici religije (43%). Zaključujemo da je očito da navedeni aspekti tradicionalne religioznosti nisu uzdrmani modernizacijskim procesima.

Religijska samoidentifikacija je u istraživanjima javnoga mnijenja najčešće rabljeni indikator religioznosti. Ispitanici su se trebali smjestiti na uobičajenoj skali preciznije religijske samoidentifikacije sa šest modaliteta odgovora, na kontinuumu uvjereni vjernik – protivnik religije (tablica 3.).

Tablica 3.
 Religijska samoidentifikacija (u %)

	ISTRA				HRVATSKA 1996.*
	1993.	1995.	1998.	2004.	
PROTIVNIK RELIGIJE	2,28	1,69	0,86	0,69	1
NERELIGIOZAN	27,19	20,53	21,16	21,61	11
RAVNODUŠAN	8,25	9,79	8,86	8,97	6
NEODLUČAN	12,28	6,59	8,00	9,43	8
RELIGIOZAN	27,02	36,16	44,16	37,93	37
UVJERENI VJERNIK	22,28	24,86	16,48	21,15	36
B.O.	0,70	0,38	0,49	0,23	1
UKUPNO	100,00	100,00	100,00	100,00	100

*Izvor: Skledar, Marinović Jerolimov, 1997., 185.

U istraživanju iz 2004. godine najprošireniji je modalitet “religioznih koji ne prihvaćaju sve što vjera uči” (37,93%), a nakon njega slijede nereligiozni (21,61%), dok je s druge strane, zanemarivo prisutna kategorija protivnika religije. Usporedba podataka četiriju istraživanja ukazuje na trend smanjenja nereligioznih i povećanja udjela religioznih u populaciji. Recentno istraživanje pokazuje da je na djelu povećanje udjela uvjerenih vjernika, a smanjenje udjela religioznih koji ne prihvaćaju sva učenja vjere. U istraživanjima provedenih na razini Hrvatske rabe se različite skale u samoprocjeni religioznosti¹², što

12 Primjerice Europsko istraživanje vrednota (EVS) koristi tročlanu skalu: religiozan, nereligiozan i uvjereni ateist (Bogoslovska smotra, 2000. br. 2).

otežava usporedbu rezultata. Stoga smo se opredijelili za nešto starije istraživanje provedeno na razini čitave Hrvatske koje koristi skalu identičnu našoj¹³. Uspoređujući rezultate osobne religijske identifikacije uočavamo da je udio religioznih ispitanika (uvjereni vjernici i religiozni) na razini čitave Hrvatske znatno veći nego u Istri (73% : 60%), dok je udio nereligioznih (protivnici religije i nereligiozni) primjetno manji (12% : 22%). Očito da podaci u ovoj dimenziji potvrđuju našu hipotezu o značajnijim sekularizacijskim posljedicama u Istri.

Sljedeća istraživana dimenzija je *aktualna religijska participacija*, koju ćemo ilustrirati nazočnošću ispitanika misama (tablica 4.). Ovaj oblik religijskog ponašanja u istraživanoj je populaciji većinski proširena, ali pokazuje dominantnu povremenost i prigodnost sudjelovanja.

Tablica 4.
Nazočnost misi (u %)

	ISTRA			HRVATSKA
	1993.	1995.	1998.	1999. ^{14*}
NIKADA	31,40	21,66	31,24	11,9
SAMO NA VELIKE BLAGDANE	46,49	49,91	47,85	37,6
MJESEČNO	14,21	17,51	13,28	18,8
BAREM JEDNOM TJEDNO	7,72	8,66	6,15	31,0
B.O.	0,18	2,26	1,48	0,7
UKUPNO	100,00	100,00	100,00	

*Izvor: Bogoslovska smotra, LXX., 2., 201

Gotovo polovica ispitanika (47,85%) u liturgijama sudjeluje samo na velike crkvene blagdane kao što su Uskrs i Božić, slijedi gotovo trećina potpunih apstinencata (31,24%). Redovitih praktikanata, sukladnih crkvenim očekivanjima i zahtjevima ima manje od desetine. Nesklad između religijske samoprocjene i ponašanja sukladno toj identifikaciji otkriva križanje varijabli "religijske samoidentifikacije" i "odlazaka na misu". Neskladu između riječi i djela prisutan je u svim skupinama. Petina nereligiozno deklariranih ispitanika povremeno, prigodom veli-

13 Istraživanje je proveo Centar za istraživanje tranzicije i civilnog društva (SKLEDAR, MARINOVIĆ JEROLIMOV, 1997.)

14 Riječ je o spomenutom «Europskom istraživanju vrednota -1999.», čiji su rezultati objavljeni i komentirani u *Bogoslovska smotra*, (2000.) LXX. br. 2. Pitanje u tom istraživanju odnosi se na pohađanje vjerskih obreda (osim vjenčanja, pogreba i krštenja), a ponuđena skala je razrađenija od naše. Zbog toga smo bili prisiljeni povezati pojedine kategorije.

kih crkvenih blagdana prisustvuje misi. Istodobno, tjedna nazočnost misi sukladno zahtjevima Crkve karakteristika je ponašanja svega petine «uvjerenih vjernika». Navedeni podaci uklopljeni u kontekst podataka o proširenosti tradicionalne religioznosti, ukazuje na dominaciji tradicionalnog odnosa prema religiji i crkvi u ispitivanoj populaciji. Crkvenu religioznost većina populacije smješta u pričuvu, a aktivira je povremeno i prigodno. Uspoređujući distribucije odgovora u ovoj varijabli u vremenskoj dimenziji ne zapažamo nikakve značajnije razlike. Nameću nam se dvije suprotstavljene hipoteze o budućim trendovima. Prva hipoteza, koja uzima u obzir oslobađanje od socijalističkih društvenih ograničenja koja su priječila pojedince da slobodno manifestiraju svoju religioznost, pretpostavlja da je u ovoj dimenziji religioznosti došlo do stabilizacije vjerničkog ponašanja u Istri i da u budućnosti ne treba očekivati znatnije promjene. Druga hipoteza pretpostavlja da društvena poželjnost iskazivanja religioznosti u novim okolnostima potiče konformističko ponašanje, pa bi smanjenje neformalnog društvenog pritiska moglo rezultirati manjom participacijom u budućnosti.

Koliko se struktura nazočnosti misama u Istri razlikuje od onoga na razini čitave zemlje? Usporedba rezultata (uz već navedene ograde) pokazuje da su Istrani u posjećivanju misa neaktivniji od hrvatskog prosjeka. Apstinencija je u Istri gotovo tri puta više nego u Hrvatskoj (31,24% : 11,9%), dok je redovitih praktikanata na gotovo pet puta manje (6,15% : 31,0%). Zbog čega su Istrani neredovitiji praktikanti od hrvatskog prosjeka? Jedino logičnim čini se objašnjenje da je to posljedica ubrzanijeg modernizacijskog hoda, koji je marginalizirao redovito obredno ponašanje i sveo ga na prorijeđeno potvrđivanje vezanosti s Crkvom.

Povratak religijskih organizacija u javnu sferu društva bivših socijalističkih zemalja talijanski sociolog Ferrari duhovito naziva naplaćivanjem “dividendi” zbog njihovog permanentnog protivljenja režimu. Grupom pitanja (u istraživanju iz 1998.) smo istražili percepciju *poželjnosti crkvene nazočnosti u pojedinim segmentima društvenog života*. Participacija Crkve u pojedinim društvenim područjima dobila je vrlo šarolike ocijene (tablica 5.). Natpolovična većina ispitanika smatra da postojeću ulogu Crkve nije potrebno mijenjati u: njegovanju morala, školama, uređenju obiteljskog života i kulturnom životu. Humanitarni rad je jedino područje za koje većinski dio anketiranih (neovisno o religijskoj samoidentifikaciji) smatra da bi Crkva morala imati značajniju ulogu nego dosad (45,02% : 44,77%). Nasuprot tome, većina ispitanika je izrazito kritička prema nazočnosti Crkve u politici

Tablica 5.

Da li bi ulogu Crkve u nas trebalo (1998. godine):

i masovnim medijima. Uz ova dva područja, najmanje je zahtjeva za pojačanjem crkvenog angažmana u školskom sustavu (7,01%). Navedena kritičnost spram crkvenog djelovanja u pojedinim sferama društva pokazatelj je snage sekularizirane svijesti.

	u %				MEAN	STAN. DEV.	RANG
	SMANJITI	OSTATI ISTA	JAČATI	B.O.			
U POLITIČKOM ŽIVOTU	71,71	20,05	1,23	7,01	1,25	0,47	7
U KULTURNOM ŽIVOTU	17,59	60,76	10,58	11,07	1,92	0,56	3
U UREĐENJU OBITELJI	21,40	56,58	12,67	9,35	1,91	0,62	4
U HUMANITAR-NOM RADU	3,20	44,77	45,02	7,01	2,45	0,56	1
U MEDIJIMA	52,15	36,41	4,31	7,13	1,48	0,59	6
U ŠKOLI	32,60	51,17	7,01	9,23	1,72	0,59	5
U NJEGOVANJU MORALA	10,95	55,35	23,12	10,58	2,14	0,60	2

Tablica 6.

Da li bi ulogu Crkve u političkom životu trebalo (u %, 1998. godine):

Polazeći od psihologijske tvrdnje da svaka osoba nastoji biti dosljedna u svojim stavovima, možemo pretpostaviti da na ove odgovore utječe samoprocijenjena religioznost ispitanika. U tablici 6. prikazano je križanje ovih dviju varijabli.

	SMANJITI	OSTATI ISTA	JAČATI	B.O.
NERELIGIOZAN	87,15	6,70	0,00	6,15
RAVNODUŠAN	77,14	15,71	0,00	7,14
NEODLUČAN	73,85	18,46	0,00	7,69
RELIGIOZAN	75,63	19,61	0,56	4,20
UVJERENI VJERNIK	41,86	44,96	6,20	6,98

$$\chi^2 = 111,440 ; df = 12; \text{Cramer's } V = 0,2155; p < 0,05$$

Iz tablice se daje iščitati pravilnost rasta uvjerenja o potrebi ograničenja crkvena utjecaja u politici u slabije religioznim kategorijama ispitanika. Istodobno pada podrška postojećem stanju stvari u nereligioznim kategorijama.

Indikativno je da se za smanjenje crkvene participacije u političkom životu, uz većinu nereligioznih, opredijelio i znatan broj "uvjerenih vjernika" (41,86%) i većina "religioznih" (75,63%).

III.

Istraživanja religioznosti u razdoblju kasne modernizacije dijagnosticiraju zaustavljanje sekularizacijskih i pokretanje desekularizacijskih procesa. Dijagnoza religioznosti u ex-socijalističkim zemljama mora naglasiti dva paralelna procesa koja se zbivaju nejednakim intenzitetom u različitim vremenskim razdobljima i različitim prostorima. S jedne strane, religija je u njima marginalizirana ideologijskom ateizacijom, a s druge strane na njenu vitalnost utjecali su učinci (nejakih) modernizacijskih procesa. Dok su posljedice političke ateizacije većim dijelom anulirane potezima nove elite, endogeni procesi ostavili su dublji traga.

Podaci iz istraživanja u Istri pokazuju da je sekularizacijska paradigma i dalje primjerena objašnjenju strukture religioznosti. Empirijska istraživanja ukazuju na značajne razlike u proširenosti pojedinih segmenata religioznosti, što je jedan od indikatora sekularizacije. Aktualna religioznost u Istri je nekonzistentna i upućuje na postojanje sekularnog trenda "pripadanja bez vjerovanja". Uočeni nesklad između deklaracije i ponašanja, kako u vjernika, tako i u nevjernika, posljedica je turbulencija koje identitet pogađaju u posljednjih petnaestak godina. Nekad manifestni identiteti bivaju hibernirani i postaju latentni, a njihovo snaženje može uvjetovati slabljenje uzroka koji su ih potisnuli. Naime, kao što su uzroci modernizacije i sekularizacije u socijalizmu bili endogeni (ekonomski i kulturni) i egzogeni (politički), tako su i uzroci aktualne desekularizacije i revitalizacije religije dijelom inducirani iz političke sfere. Usporedba istraživanih dimenzija religioznosti pokazuje da su one u Istri manje proširene od hrvatskog prosjeka. Skloni smo uzroke navedene razlike naći u posebnostima modernizacijskih procesa u Istri u odnosu na veći dio Hrvatske.

Na temelju rečenog možemo pretpostaviti da religijski identitet usprkos njegovoj većinskoj proširenosti u Istri nije stožerni, već je samo jedan od ravnopravnih identiteta, koji vrlo često, na razini objašnjenja, procjena i ponašanja u svakidašnjem životu, biva nadvladan od sekulariziranih vrijednosti. Posustali modernizacijski procesi su ostavili teško izbrisive tragove, vidljive u nekonzistentnoj religio-

Željko Boneta
**Modernizacija i
religioznost u Istri**

znosti, nonkonformizmu deklariranih vjernika i kritičkom odnosu spram crkvenih intervencija u političkom životu i medijima. Recentna crkvena religioznost u Hrvatskoj još uvijek nije stabilizirana.

1. Boneta, Željko (2000.) Stabilizacija vjerničke strukture i/ili njihanje klatna – Religioznost u Istri. Prilog socio-religijskoj karti Hrvatske. *Revija za sociologiju* (3.-4.), 133.-152.
2. Cifrić, Ivan (1995.) Vjernička struktura u tranzicijskom kontekstu hrvatskog društva. *Društvena istraživanja* 4., (6.), 819.-836., Zagreb.
3. Dahrendorf, Ralf (1996.) *Razmatranja o revoluciji u Evropi*. Zagreb: Antibarbarus.
4. *Europsko istraživanje vrednota – EVS – 1999. Podaci za Republiku Hrvatsku*, Bogoslovska smotra, LXX., br. 2., Zagreb, (2000.),
5. Ferrari, Silvio (1995.) Novo vino i stari mjevovi. Tolerancija, pravo i religija u suvremenoj Europi. *Društvena istraživanja* 4., (6.) 801.-818., Zagreb.
6. Grubišić, Ivan /ur./ (1997.) *Crkva i država u društvima u tranziciji*. Split: Hrvatska akademska udruga – Split.
7. *Izvešće o stanju u prostoru Županije Istarske*. Odjel za prostorno planiranje, graditeljstvo i zaštitu okoliša Županije Istarske, studeni 1995.
8. Kalanj, Rade (1994.) *Moderno društvo i izazovi razvoja*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
9. Katunarić, Vjeran (1996.) Zvezdano nebo: promjene i determinizam gornjeg stratuma, *Revija za sociologiju*. 27., (3.-4.), 153.-168.
10. Milanović, Božo (1967., 1973.) *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjige I. (1797.-1882.) i II. (1883-1947). Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu.
11. Milanović, Božo (1976.) *Moje uspomene* (1900.-1976.). Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu i Kršćanska sadašnjost u Zagrebu.
12. Peruško, Tone i dr. (1968.) *Knjiga o Istri*. Zagreb, Školska knjiga.
13. Puhovski, Žarko (1990.) *Socijalistička konstrukcija zbilje*. Zagreb, Biblioteka časopisa Pitanja.
14. Rogić, Ivan (2000.) *Tehnika i samostalnost*. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.

15. Sekulić, Duško (1990.) "Samoupravni" i "etatistički" model razvoja. u Kalanj, Rade /ur./ (1990.) *Modernost i modernizacija*. Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske.

16. Sekulić, Duško, Šporer, Željka, Hodson, Randy, Massey, Garth, Županov, Josip (2003.) *Sukobi i tolerancija*. O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracije. Zagreb : Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

17. Skledar, Nikola i Marinović Jerolimov, Dinka (1997.) Uloga religije i religioznosti u integracijskim procesima u Hrvatskoj. *Politička misao* 34.,(2.),177.-191. Zagreb.

18. Šetić, Nevio (1995.) *Istra između tradicionalnog i modernog* ili O procesu integracije suvremene hrvatske nacije u Istri. Pazin: Naša sloga.

19. Šagi-Bunić, T.J. (1983,) *Katolička crkva i hrvatski narod*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

20. Touraine, A. (1990.) Modernost i kulturne specifičnosti, u I. Kuvačić (ur.) *Suvremene sociološke teorije*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.

21. Vrcan, Srđan (1986,) *Od krize religije k religiji krize*. Zagreb, Školska knjiga.

22. Vrcan, Srđan (2001.) *Vjera u vrtlozima tranzicije*. Split: Glas Dalmacije, Revija DA.

23. Zriščak, Siniša (1998.) Religija i hrvatsko društvo. *Društvena istraživanja* 7.(3.), 339.-357., Zagreb.

24. Županov, Josip (1995.) *Poslije potopa*. Zagreb, Nakladni zavod Globus.

MODERNIZACIJA I RELIGIOZNOST U ISTRI

Ključne riječi: Istra, modernizacija, religioznost

Željko Boneta
**Modernizacija i
religioznost u Istri**

Proces modernizacije obilježio je novovjeku epohu i postao na specifične načine zajedničkim problemom svih suvremenih društava. U okviru sociologije religije taj je proces iznjedrio sekularizacijsku paradigmu, utemeljenu na Weberovoj tezi o "odčaravanju svijeta" i sveprisutnoj eroziji religioznosti. Društvene promjene pri kraju XX. stoljeća (raspad socijalističkih režima, jačanje religijskog fundamentalizma) dovele su donedavno neupitnu sekularizacijsku dijagnozu religijskih promjena u pitanje. Sve je veći broj sociologa skeptičan spram operabilnosti ovog pristupa u istraživanjima religioznosti društva kasne modernizacije.

Cilj ovog rada je provjera aktualnosti sekularizacijske paradigme na konkretnom području hrvatskog dijela istarskog poluotoka. U tekstu se polazi od sekularizacijske hipoteze da je stupanj modernizacije neke sredine u korelaciji s vitalnošću i konzistentnošću njene religioznosti. Budući da su Istru modernizacijski procesi zahvatili više od hrvatskog prosjeka, u njoj će i dimenzije religioznosti biti podvrgnute većoj problematizaciji nego na razini hrvatskog društva.

MODERNIZZAZIONE E RELIGIOSITÀ IN ISTRIA

Parole chiave: Istria, modernizzazione,
secolarizzazione

Il processo di modernizzazione ha segnato la nuova epoca ed è divenuto in vari modi un problema comune a tutte le società contemporanee. Nell'ambito della sociologia delle religioni questo processo ha dato vita al paradigma della secolarizzazione, fondato sulla tesi Webberiana del disincanto e la onnipresente erosione della religiosità. I cambiamenti sociali occorsi alla fine del XX secolo (crollo dei regimi socialisti, rafforzamento del fondamentalismo religioso) hanno rimesso in questione la diagnosi della secolarizzazione.

Il compito di questo saggio è di verificare l'attualità del paradigma della secolarizzazione sull'esempio dell'Istria croata. Il punto di partenza è costituito nel testo dall'ipotesi della secolarizzazione, che avanza una correlazione tra il grado di modernizzazione di una società e la vitalità e la consistenza della sua religiosità. Dal momento che i processi di modernizzazione sono più presenti in Istria che nelle altre regioni della Croazia, anche le dimensioni della religiosità saranno sottoposte ad una più ampia problematizzazione.